

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 106 (1993)

Artikel: Novs möds da discuors litterar : La Jürada da Jon Semadeni
Autor: Riatsch, Clà / Semadeni, Jon
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-235847>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 15.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Novs möds da discuors litterar:

La Jürada da Jon Semadeni

Clà Riatsch

1. Ün text innovativ

La Jürada vain publichada dal 1967 (Tusan, Roth) in ün'ediziun bilingua cun üna traducziun tudais-cha da Huldrych Blanke ed illustraziuns da Madlaina Demarmels. Ün cuort riassunt dal cuntgnü fa Bezzola (1979, 521 sg.), üna parafrasa plü lunga Camartin (1976, 51-54).

Jon Semadeni ans renda attent al character innovativ da quist text ch'el localisescha pustüt illas colliaziuns associativas chi rumpan la cronologia tradiziunala dal raquint. El scriva: «In der Jürada entdeckte ich meinen ureigensten Stil, ohne von irgend einem Vorbild beeinflusst zu sein. Es ist eine Prosa, die vom Unterbewusstsein, vom Traum bestimmt wird und darum für den Leser eine Art Zusammenspiel bedeutet, das von ihm mehr verlangt als ein oberflächliches Lesen. (...) Es ist kein chronologischer Film, der sich hier abspielt, die Assoziationen durchbrechen den Zeitablauf.» (Semadeni in: Camartin 1976, 60). L'innovaziun e la singularità cha l'autur attribuischa a quist text vegnan arcugnuschüdas plainamaing dals prüms commentars. Bezzola discuorra da «qualchosa d'absolutamaing nouv illa narraziun rumauntscha» (1979, 521), Camartin vezza la fascinaziun da la *Jürada* illa «...kunstvolle Vermischung verschiedener Realitätsebenen wie Erinnerung, Traum und Aktualität zu einem Erlebnisbericht, der seinesgleichen in der rätoromanischen Literatur sucht» (1976, 54).

Cun la metafra dal text sco cumbinella («Zusammenspiel») indichescha Jon Semadeni il tip da relaziuns associativas, na temporalas e na strictamaing causalas chi collian (o appunta nu collian) motivs e temas dal text.¹ Caracteristicas e funcziuns dals singuls discuors derivan da lur relaziun vicendaivla e da quella cul text inter chi nun es (mai) la simpla somma da sias parts.

Las dumondas chi interessan quia sun: – la relaziun tanter ils differents discuors; – la relaziun tanter las fuormas da discuors ed il nivel dals «cuntgnüs» (motivs, temas).

2. Discuors e «rom»

Il text da *La Jürada* consista da 25 segmains da differenta lunghezza (tanter 3 e 35 lingias).² Quists segmains fan part da differents tips da discuors cun cunfins chi nu correspondan adüna a quels dals segmains e chi nu sun adüna nets. La coerenza dal text es garantida dad ün «rom» chi vain adüna darcheu preschantà e chi coordinescha ils differents discuors. Illa relaziun tanter «rom», discuors e perspectiva consista l'innovaziun da *La Jürada*, i'l princip da na marcar ils passagis tanter ils discuors in maniera clera e prodüer uschè zonas ambivalentas. Passagis na marcats vaina a duos levels: 1) tanter discuors e «rom», 2) tanter ils differents discuors.

2.1. Il «rom»

Sco rom da referenza pronominala e deictica vaina ün punct «eu-quia-uossa» chi vain introdüt in maniera cumpletta al cumanzament dal seguond segmaint: «Id es l'üna d'not. Eu sun in let ch'eu am stordsch bod dad üna vart e bod da tschella e fetsch chalenders. Ed eu stuvess durmir – durmir – durmir!» (II, 10). Quist «rom» vain preschantà adüna darcheu, in maniera plü o main cumpletta. «Eu stun in sez aint in let.» (IV, 16), «Ria ha fat glüm. (...) «Uoss'esa darcheu tuot quiet, ella dorma» (V, 18), «Ebain, eu vögl improvar d'invlidar tuot, improvar d'invlidar tuot e durmir!» (VIII, 26), «Ün pèr bofs aint per las fanestras m'han darcheu sdatas.» (IX, 28), «Eu am sduagl our d'ün sön greiv e profuond.» (XIII, 38), «Eu'm volv aint in let e dun üna sduvlada, sco sch'eu less scurrantar il sömme...» (XIX, 52), «Eu deliberesch meis mans tramurtits chi s'han tgnüts branclats e tscherch la sön.» (XXIII, 60), «Eu sigl our da let, sdatas d'ün sbrai d'anguoscha.» (XXV, 66). Quists passagis chi permettan da circumscriber la situaziun dal «rom»: «persuna vaglia-dorma sper sia duonna in üna not da lavinas», sun be ils plü evidaints, na ils unics. Els fuorman ils pilasters dad üna structura plü vasta da relaziuns pro- e retrospectivas. Uschè precischa per exaimpel l'indicaziun «qua in let» dal seguond segmaint (II, 10) che chi vuol dir «giò'n vamporta», «aint da fanestra» aint il prüm segmaint (I, 6). Importantas sun in nos connex pustüt las determinaziuns dal tip da discuors dattas aint il «rom». «Eu am sduagl our d'ün sön greiv e profuond.» (XIII, 38) suggerischa o conferma l'ipotesa cha'ls segmains XII e XI (eir X? parts da X?) sajan basats sün sömme.

Quistas determinaziuns sun, pustüt in vista als sömmis, ambivalentas: i's po sömgjar chi gnja giò üna lavina, sömgjar da's sdruagliar.

2.2. *Il «rom» e'l monolog autonom*

La metafra dal «rom» es suggestiva ma privlusa; ella suggerischa l'idea fosa dad üna differenza in alch maniera substanziala tanter «rom» e discuors. Invezza vaina üna situaziun plü simpla e a listess temp plü cumplichada: il «rom» es svessa discuors, part dad ün unic discuors da basa dad ün «eu», persuna e narratur. *La Jürada* consista dad ün unic monolog autonom³, la vusch dal narratur es cuernada da la vusch da la persuna, la distanza tanter narratur (l'«eu» chi referischa discuors-visiuns) e persuna (l'«eu» chi prodüa discuors-visiuns) vain consequainta maing zoppada. Per dir ch'ella exista istess nu vaina be la pussibilità da trar adimaint cha quel «eu» chi comunichescha («erzählendes Ich») vain per forza plü tard co quel «eu» chi «viva» («erzähltes Ich»), eir cur cha «viver» nu's referischa ad otras acziuns co «pensar» e «discuorrer». Il plü tard pro'ls sömmis esa cler cha quista distanza nun es be temporala ma eir modala, ch'ella deriva da la verbalisaziun da «visiuns» na da prüm'innan e na exclusivmaing verbalas.⁴ Ma la distanza as vezza eir illa perspectiva, bainschi strictamaing interna, adüna centrada sülla persuna, ma cun differentes orizonts, o levels da conscienza chi creeschän üna ierarchia tanter l'«eu»-narratur dal preschaint e l'«eu»-persuna dal passà: «Eu nun ha savü chi saj'uschè greiv da viver.» (XIII, 38) es ün bun exaimpel per quista dissociaziun. Ün'unica jada es quista distanza visibla eir aint il «rom», ingio chi vain simulada la sincronia da persuna e narratur. «Eu'm volv aint in let e dun üna sduvlada, sco sch'eu less scurrantar il sömmi...» (XIX, 52). Ün chi dà üna sduvlada, ed ün chi interpretescha, «da dadoura».⁵ Als duos mumaints correspuondan duos stadis da conscienza.

Il monolog autonom, chi nun ha apunta ingün «rom» sintactic, ingün'introducziun da vart dal narratur, ans sforza da dar üna nouva definiziun da quai cha no vain nomnà «rom»: I's tratta dad ün discuors chi fa coincider narratur e persuna, temp dal discuors (Erzählzeit) e temp dal raquint (erzählte Zeit) e chi descriva temp e spazi da l'«eu». Sco tal è'l segnà dad ün paradox chi declera nossa difficultà terminologica e conceptuala. «Eu sun qua in let...» (II, 10) es il discuors (intern, v.d. na pronunzchà) dad üna persuna autonoma; ma a listess temp il discuors dad üna persuna chi fa quint cun inchün chi taidla, chi legia

(cun ün lectur implizit) e chi til declera – sco il reporter: «Eu sun quia a...» – il «rom» da seis discuors.

Quist möd da declerar l'aigna situaziun e pustüt sia repetitività distinguan la situaziun da *La Jürada* da quella da l'uschedit «stream of consciousness», chi ha seis exaimpel il plü cuntschaint aint il monolog da Molly Bloom i'l ultim chapitel («Penelope») da l'*Ulysses* da James Joyce. Eir Molly Bloom es in let, eir ella prova da's rumanzar e's rumainza (forsa, chi sa?), ma ella fa ün unic monolog autonom, sainza cesuras, sainza il minim indiz dad ün resguard per chi chi legia.⁶

Il monolog autonom da *La Jürada* nun es omogen e unitari, sias cesuras, indicaziuns da tip da discuors, colliaziuns cul «rom» permettan da definir diversas parts in basa a lur funcziuns. Interessantas sun las relaziuns tanter ils tips «s'algordar», «sömgiar» e «analisar».

3. Relaziuns tanter tips da discuors (e perspectivias)

Pigliain sco exaimpel ils segmaints VI-VII, (XII), XIII e XIX chi appartegnan tematicamaing insembel: i's tratta da l'istorgia da las duos pergiaminas e da l'effet «magic» ch'ellas fan sül giuven chi tillas legia. Ils parallelissem tematics⁷ accentueschan las differenzas tanter ils discuors chi tils articuleschan. A l'intern dal monolog autonom da quists segmaints chattaina ils discuors indichats culs verbs «s'algordar», «sömgiar» e «analisar». No vain:

- 1) l' «algord»⁸ in funcziun da raquint autobiografic,
- 2) il discuors-raquint dal sömmi,
- 3) l'analisa da l'«eu» sdruglià chi commentescha seis sömmi.

In 1 e 2 as preschaintan ils temas sco seria da singuls purtrets, in 3 prova la persuna da cuntradir a quists purtrets obsessivs cun ün discuors raziunal.

3.1. *Parallelissem tanter algord e sömmi*

La scena da palantschin (VI, 20, lingias 1-5), ingio cha la persuna chatta las pergiaminas vain repetida (VIII, 26, lingias 1-13). Quista repetiziun es interessanta in regard narratologic: ella muossa cha la pusiziun dad ün discuors a l'intern da la structura dad ün text po dvan-tar l'indiz dal stadi da conscienza (sömmi, algord, discuors analitic) chi sta e sia basa e til prodüa.

«Eu pens a las duos pergiaminas chattadas sün palantschin da nanda Maria Gronda.» (VI, 20).

«Eu sun sün palantschin da nanda Maria Gronda ch'eu svutr e tscherch cudeschs. Qua, giosom ün sfurzel, tanter fögls e puolvra aint sta la chaschetta intagliada. Eu t'illa riv.

Che surpraisa!

Duos pergiaminas!» (VIII, 26).

S'inclegia chi's tratta da las istessas pergiaminas, il prüm «pensadas», davo «chattadas». Quista inversiun da la logica-cronologia provochescha illa lectüra üna lavur da reorganisaziun: no provain da render la logica dal text compatibla cun quella da nossa experienza, da nossa cultura. Pro quista lavur as bada eir quant ferma chi'd es la supposiziun, evidaintamaing massa simpla, cha «suotvart» (spazi dal text) correspuonda a «plü tard» (temp quintà). La lavur da reorganisaziun tuorna al «rom», prova da s'orientar vi da la situaziun iniciala (Cohn discuorra da «épisode inducteur») chi'd es quia la persuna cun sia prova da's rumanzar. Uschea suggerischa il «rom» l'ipotesa cha la repetiziun da l'episoda saja ün «sömmi».⁹ Per quista ipotesa daja amo oters indizs, indizs grammaticals. L'«indirectezza» da l'episoda i'l segmaint VI («Eu pens a...») ha sia correlaziun logica ill'adöver dals temps narrativs (imperfet, plusquamperfet e passà defini) chi connotan «distanza emotiva» («Entspanntheit»)¹⁰ Illa repetiziun da l'episoda invezza, in VIII, vaina esclusivamaing ils temps «discursivs» (preschaint e perfet). Cun quai sun eir ils rinviamaings deictics al «rom» temporal e spazial directs: «Qua, giosom ün sfurzer...» I'l passagi da VI a VIII vain il subject «occupà» da seis text, dvainta seis rapreschantant. L'analogia dal subject dal segmaint VIII cun la situaziun dad ün actur (persunificaziun, repetiziun dad ün text) es da metter in relaziun cun l'idea traumatica expressa a la fin da segmaint VII, l'idea da la vita sco cumedgia maligna cun rollas fatalas, distribuidas ouravant. «La vita am para üna cumedgia cha fingià tants e tants han giovà. «Chi inscenescha vairamaing quaist gö malign? Chi scumparta las rollas?» (VII, 22). Il sömmi da segmaint VIII es a listess temp eir l'inscenaziun dad üna sequenza da segmaint VI; lur contrast nu suggerischa be la differenza tanter algord e sömmi, el muossa eir ils stizis da l'adaptaziun dad ün monolog narrativ ad ün monolog dramatic: «Eu pens a las duos pergiaminas...» (VI, 20) dvainta: «Che surpraisa! Duos pergiaminas!» (VIII, 26). L'indiz il plü evidaint da quel process cha Freud nomna «Traumarbeit» vaina in üna condensaziun¹¹ chi

maina a l'identificaziun da l'«eu» cun Nicolaus da Ry Corf, il frodulader dal 17avel tschientiner. Cun l'apposiziun: «...la sentenzcha chi cundanna a mai, Nicolaus da Ry Corf,...» (VIII, 26) es quista identificaziun cumpletta. Ella es il resultat dad ün transferimaint da cuolpa chi s'articulescha durant tuot il monolog da la memoria. I'l segmaint XIII s'«identifichescha» la persuna sdrugiada e l'identificaziun muossa seis effet il plü privlus: ella impedescha a sia victima da comunicar e da s'incleger cun sia duonna: «Chi es quai, Nicolaus da Ry Corf?» «Eu ri!» «Vast tü vairamaing in ravaschia?» «Nicolaus da Ry Corf? quai sun eu svesa, quai voul dir, eu giov quella rolla.» (XIII, 38). Al limit da la plausibilità as laschessa pretender cha l'act chi disturba la comunicaziun, il «rier» s'identifichescha cul portader da la cuolpa in üna corrispondenza fonica: «Nicolaus da Ry Corf?» / Eu ri!»

Ils sömmis da *La Jürada* nu sun be repetiziuns o condensaziuns da segmaints our dal monolog da la memoria, els sun eir il prodot da desideris, sco chi's muossa vi dal passagi tanter ils segmaints XII e XIII. La rumur externa, reala, il «tin-tin» da la bronzina da la Brüna, inquieta pervi dal privel da lavinas, vain integrà aint il sömme da Chalanda-marz¹² da segmaint XII, «Uoss'esa tuot quiet! I s'oda be il tin-tin d'üna bronzina. Tin-tin-tin.» (XII, 34). Quist exaimpel dad üna reinterpretaziun da la realtà negativa in ün sömme positiv («Chalanda-marz» sco fin da l'imnatscha) muossa eir la subtilità compositorica dals passagis tanter ün tip da discuors (e perspectiva) e l'oter.

3.2. Sömme-algord e analisa

I'l monolog da la memoria dals segmaints VI e VII vaina üna versiun na scurzida dal text condensà aint il sömme, üna varianta plü inclegiantaivla dal trauma chi occupa l'«eu». Quista varianta s'articulescha sco antitesa da la vusch da la radschun, sco risposta dal subconsciaint chi nu's lascha taschantar: «Eu nu craj dad esser superstizius, ma il fat es cha da quel di davent il pled 'Jürada' es stat l'insaina da mia sort.» (VI, 20). La deblezza dal discuors raziunal da la persuna as muossa vi dal detagl ch'el considerescha l'inspiegabila forza mitica dal pled «Jürada»¹³ sco «fat» independent da cretta o superstiziun. I'l segmaint VII dvainta cler, cha la persuna ha ün sentimaint da cuolpa invers la cumünanza. Las pergaminas cuntegnan üna cundanna chi nu maina ad ingün chasti be pervi da quai ch'ingün oter co lur possessur (in vardà es el «in possess» da las pergaminas) nu tilla cugnuoscha. Per la rad-

schun es quist ün motiv per as quietar: «I paress cha quai am stu vess quietar» (VII, 22). A l'orma invezza para precis quist monopol da far fadia: «Invezza es gnü dandettamaing üna greivezza sur da mai, üna malcuntantezza profuonda. Eu saint ün pais sül cour, e que m'ais sco sch'eu avess udi il sbrai anguoschius d'ün'orma blessada.» (ibid.). Nus vain qua la glista da symptoms dad ün trauma cha'l text localisescha in ün inscunter obsessiv tanter alienaziun e sen da cuolpa¹⁴. In ün trat tipic da mania da persecuziun craja il silvicultur cha sia «rolla» (alienaziun) da cuolpabel til saja statta datta da la cumünanza: «I m'han ingianà, i m'han dat nom Nicolaus da Ry Corf, sainza ch'eu sapcha, e m'han miss la sentenzcha chi'm cundanna in giglioffa» (VII, 22). Plü tard dvainta il connex tanter alienaziun e sen da cuolpa adüna plü cler: el ha sia basa illa relaziun dal silvicultur cun sia duonna: «Nus eschan duos umans esters» (XIII, 38). L'hom tschercha distracziun i'l adulteri chi vain nomnà i'l prossem segmaint in üna parafrasa significativa «abundanza dal puchà» (XIV, 40). Sur il trat cumünaivel dal «romper il güramaint» as transferischa il sen da cuolpa da l'adulteri al tagl da laina cha'l silvicultur ha fat far per ringiuvnir la Jürada. Las analogias sun evidaintas: il giuven es i our dal tschierchel magic dad üna cumünanza indigena, ha maridà ün'estra, «ringiuvni il sang» e ruot il tabu da la monogamia protet da la cumünanza. Sco silvicultur es eir i our dal tschierchel magic da la «Jürada», nu s'ha fidà da sia reproducziun natürala: «Eu n'ha laschà far il tagl in Val da Biöl per ringiuvnir e rinforzar la Jürada.» (VIII, 26). La Jürada e la cumünanza ch'ella simbolisescha dvaintan rapreschentantas da l'«Über-Ich», vuschs chi imnatschan da chastiar. I'l segmaint XIX dvainta quista relaziun evidainta: «Ed adüna darcheu quaistas lavinas! Quai vain da las pergaminas. Be füssna restadas sepulidas per adüna aint illa puolvra dal palantschin da nanda Maria Gronda. Invezza t'illas port eu pro mai, sco schi cuntgnessan mi'aigna conscienza.» (XIX, 52).¹⁵

La seguainta articulaziun da discuors raziunal vain subit davo il sömme e prova da declerar sia vardà sco «tagnins»: «Uossa stögl eu rier. Che tagnins am van tras il cheu.» (VIII, 26). Las prosmas quatter frusas cumainzan tuottas cun «eu»: ellas sun üna prova dad affimar l'«eu» in nom da la raziunalità, in nom dal «saninlet», da's güstifichar e negar la cuolpa in nom da la scienza: «Eu n'ha stü far quai am basand sün cugnoschentschas ed experienzas scientificas» (VIII, 26). La scienza fuonda sias vardats, sias identitats sün tautologias: «Mo passà es passà, disch meis saninlet!» (ibid.), üna tautologia chi'd es quia ün evidaint indiz da

disperaziun e remozziun.¹⁶ L'orma ha invezza la tendenza, pustüt i'l sömme, da stabilir identitats precarias, na-tautologicas, paradoxas ed istess vardaiplas: «Eu craj cha per l'orma nu detta ingün passà.» (VIII, 26). La costituziun da simlas identitats tras üna colliaziun subtila e variada da differentes discuors es ün aspet central da *La Jürada* sco text innovativ.

4. Discuors, motivs e temas

Ün sguard al livel dals «cuntgnüts» da quist text, a seis motivs, seis temas, si'istorgia muossa subit e sainza chi fetscha dabsögn dad ün'analisi sistematica: a l'innovaziun da *La Jürada* a livel da discuors nu corresponda ün'innovaziun a livel da «cuntgnüts». Ils motivs ed ils temas sun absolutamaing tradiziunals, fan part dad ün inventar da topos chi nun es be quel da la litteratura rumantscha, ma eir quel da l'uscheditta «Heimatliteratur». Ün pêr indicaziuns per muossar da che chi's tratta. L'identificaziun metaforica tanter «bösch» e «uman», «god» e «cumünanza umana»¹⁷ es ün stereotip, l'exaimpel plü cuntschaint illa litteratura ladina sarà *Tamangur* da Peider Lansel. La catastrofa natürala sco conseguenza da «puchats» umans nu mangla gnir documentada sco tradiziunala; l'istess vala per sia funcziun catartica: la lavina transfuorma l'inimi (Taverna) in ami. S'inclegia cha eir la magia negativa da las pergaminas, «la schmaladicziun dal passà», il giuven chi dvainta la victima da cuolpas da seis babuns sun stereotips. Las correlaziuns miticas, transgressiun, cuolpa, chasti sun inscrittas i'ls noms: «Nicolaus da Ry Corf», il frodulader, «Ria» la duonna estra.¹⁸ La lai cun «l'estra», schmaladida da la mamma sco «tudais-ch'infama» (XVIII, 50), la duonna chi s-chatscha ils vegls «chi nun inclegian pü il muond, quel muond chi d'eira rivà cun Ria eir sü Patval» (ibid.). L'estra ed il temp modern, ils paurs e'l temp vegl; la scienza dal giuven intellectual cunter mitos e tabu dad üna tradiziun: tuot insembel stereotips frequaints da la «Heimatliteratur». La recapitulaziun: «Duos muonds esters sun urtats insembel...» (XV, 42) es üna buna definiziun dal model narrativ da quists texts, als quals appartegna, in quist resguard, eir *La Müdada* (1962) da Cla Biert.

La tradiziunalità e la stereotipia dals temas e da lur connex narrativ sun dal rest confermats dal text svesa tras seis referimaints al gener da la «tarabla»: «Quai es üna tarabla. L'inviern es üna tarabla.» (X); «Uschè es Ria entrada in nossa chasa sco üna princess'aint illa tarabla.» (XV, 42).¹⁹

Nus vain damaja üna clera discrepanza tanter il nivel dals discuors, fuormalmaing innovativ, ed il nivel dals «cuntgnüts», essenzialmaing tradiziunals. Quista discrepanza para a prüma vista da metter in dumonda üna da las plü derasadas e repetidas maximas da la teoria litterara e pustüt da la reflexiun estetica da nos tschientiner: la maxima da la – tuot tenor – correlaziun, convergenza, congruenza o dafatta identitè da «fuormas» e «cuntgnüts».²⁰ La basa teoretica da quist’idea es la teoria dal segn, ingio chi’d es evidaint chi nu’s lascha modifichar la fuorma (il «signifiant») sainza modifichar il «cuntgnü» («signifié»). Il problem es quel da delimitar quant inavant cha quista vardà as lascha extrapolar e che ch’ella descriva precis a che nivel (pled, sintagma, frasa, articulaziun transfrastica, text, relaziuns tanter texts, relaziuns tanter texts e models narrativs). Tanter discuors (fuorma) e tema (cuntgnü) nun es la correlaziun necessaria: Jon Semadeni es stat innovativ a nivel da fuormas da discuors, e restà tradiziunal a nivel da motivs e temas. (Quist fat es forsà amo plü evidaint aint *Il giat cotschen* co aint in *La Jürada*.). Dal rest es il cas cuntrari plü frequent: il cas da texts rumantschs chi sun innovativs a nivel da cuntgnüts (cun rumper tabus per exaimpel) e restan tradiziunals in lur articulaziun fuormala. Id es evidaintamaing plü leiv da defender il prüm cas (innovaziun fuormala) e dir cha il fat da l’innovaziun da cuntgnüts nu saja üna cundiziun ne sufficiainta, ne necessaria per garantir qualità litterara. Per teorias fuormalas nun es quist ingün problem; i basta da savair: «que les textes sont composés de mots, non de choses ou d’idées» (Riffaterre 1979, 89). Per incleger l’istorgia litterara rumantscha nu basta quista maxima, evidaintamaing güsta. Per l’istoriografia litterara as tratta eir da dir, scha pussibel plü precis co fin uossa, che chi’d es vairamaing «innovativ» vi dals texts ch’ella resguarda, minchatant ün pa a la svelta, sco «epocals».

Annotaziuns

- 1 Bezzola discuorra da la «forza d’evoyer üna zieva l’otra, üna traunter l’otra las pitschnas scenas traunter algord, preschaint ed avegnir, inua chi’s passa bod sainza s’inaccordscher dal sömmi a la realted e da la realted al sömmi e chi prodüa cun que il sentimaint d’üna surrealtd chi s’accumplescha a traviars temps immemorabels.» (1979, 522).
- 2 Ils segmains sun indichats cun cifras romanas, la seguonda cifra indichescha la pagina da l’ediziun citada (1967).
- 3 Il term «monologue autonome» vain propost da D.Cohn (cfr. 1981, 245-300) invezza da «monolog intern» chi’d es ün term massa polivalent. Cfr. Genette 1983, 35sgg.

- chi propona eir il term «discours immédiat». A l'intern da quist monolog vegnan referits oters discuors, pustüt dialogs: cfr. p.ex..56sg.
- 4 Sur dal problem «récit de paroles» vs «récit de pensées» cfr. Genette 1983, 34-43 chi schoglia il problem in möd radical: «le récit de pensées..se ramène toujours et sans reste, soit...à un récit de paroles, soit.. à un récit d'événements. Une fois de plus, le récit ne connaît que des événements ou des discours..» (Genette 1983, 42).
 - 5 Genette descriva quist cas sco «information du héros au moment de l'histoire complétée par ses informations ultérieures» (1983, 51) e manja chi's tratta dad ün'irrupziun dad üna perspectiva externa: l'identità (nominala) tanter narratur e persuna nu garantischa la perspectiva interna!
 - 6 Sur dal «stream of consciousness» cfr. Djuna Barnes chi citescha la descripziun cha Joyce svesa fa: «Im *Ulysses* habe ich festgehalten, was ein Mensch sagt, sieht, denkt, alles gleichzeitig, und wie sich solches Sehen, Denken, Sagen auf das auswirkt, was ihr Freudianer das Unbewusste nennt...» (1988, 53 suottastrichà C.R.). Sur dal monolog autonom da Molly Bloom cfr. Cohn 1981, 245-263.
 - 7 Sur da la funcziun dal parallelissem in prosa scriva Jakobson: «In der Prosa sind es.. vor allem semantische Einheiten verschiedenen Umfangs, die die parallelen Strukturen organisieren. Hier beeinflusst der Parallelismus der durch Ähnlichkeit, Kontrast oder Kontiguität verknüpften Einheiten aktiv den Aufbau der Intrige, die besonderen Eigenheiten von Subjekten und Objekten der Handlung sowie die Aufeinanderfolge der Themen der Erzählung.» (1982, 95).
 - 8 Il discuors es quia ün «monologue remémoratif» defini e descrit da D. Cohn cfr. 1981, 279-288.
 - 9 La re-integrasiun da l'episoda aint il text sves: «Che tagnins am van tras il cheu!» (1967, 26, segmaint VIII) permetta da till' integrar eir in ün stadi da conscienza intermediari. Sur dal sömmi sco «Zwischenzustand zwischen Schlafen und Wachen» cfr. Freud 1969, 105ff.
 - 10 Terminologia e teoria da Weinrich 1977. In antitesa a l'«Entspanntheit» dal möd narrativ (erzählen) cun sia «distanza» invers quai chi vain quintà (cfr. 1977, 36f.;44ff.) es il möd «discursiv» (besprechen) caracterisà da la tensiun da chi chi discuorra, «...weil es für ihn um Dinge geht, die ihn unmittelbar betreffen...Sprecher und Hörer sind engagiert; sie haben zu agieren und zu reagieren, und die Rede ist ein Stück Handlung...» (Weinrich 1977, 36).
 - 11 «Die erste Leistung der Traumarbeit ist die Verdichtung. Wir verstehen darunter die Tatsache, dass der manifeste Traum weniger Inhalt hat als der latente, also eine Art abgekürzte Übersetzung des letzteren ist.» La condensaziun funcziuna tanter oter uschea «...dass latente Elemente, die etwas Gemeinsames haben, für den manifesten Traum zusammengelegt, zu einer Einheit verschmolzen werden.» (Freud, 1969, 179).
 - 12 Sur da l'integrasiun da rumurs externas aint il sömmi cfr. Freud 1969, 108sgg. Cfr. eir Ramuz, *Derborence* «Le bruit, qui avait commencé dans son rêve, glisse tout doucement à la réalité.» (Ed. Mermod 1944, 27 e 61).
 - 13 L'effet dals documaints latins cul titel rumantsch «Actas da la Jürada» (1967, 20, segmaint XII) es «magic»: independent dafatta da l'incletta da lur cuntgnü tras la

victima. «...da quel di davent..», damaja amo avant sco cha'l giuven lascha «decifrar e tradüer las duos pergiaminas...» (1967, 20). L'effet magic deriva da la motivaziun dal pled tras si'etimologia e derivaziun (da «jüRAR»). Sur da la relaziun tanter mitos e motivaziun dal segn cfr. Barthes 1957, 212.

- 14 Sur da las pussiblas causas da sens da cuolpa cfr. Freud 1969, 326 e 498sgg., ingio chi vain discussa la relaziun tanter melanconia («üna greivezza... üna malcuntantezza profuonda..») ed «Über-Ich» chi prodüa sentimaints da cuolpa.
- 15 Sur da la conscienza sco «Über-Ich» cfr. Freud 1969, 498.
- 16 «...on se réfugie dans la tautologie comme dans la peur, ou la colère, ou la tristesse, quand on est à court d'explication...» (Barthes 1957, 240).
- 17 L'identificaziun generala vain sustgnüda da singuls conguals sco: «Sün la spuonda da Val da Biöl tgnaiavan ils pins barbatschüts guardgia sco tants homens grischs...» (XX, 54). Ün cuntschaint exaimpel per quist'identificaziun illa «Heimatliteratur» es ün roman cun listess titel, ma per il rest na congualabel cun nos text: J. G. Oberkofler: *Der Bannwald* (1939).
- 18 La marcanta improbabiltà: l'estra, la «tudais-cha» cun nom «Ria» accentuescha quista dimensiun «mitica». Per « de Ri», «de Ry» cfr. Huber 1986, 453.
- 19 Per buonder as laschessa provar da descriver *La Jürada* in basa a las 31 funcziuns narrativas cha Vladimir Propp (cfr. 1966) ha descrit per la parabla magica russa. Funcziuns sco: «ir davent da chasa» (cfr. Propp 1966, 32, n. 1), «impuoner ün scumond» (ibid. n. 2), «na observar il scumond» (1966, 33, n. 3), «gnir in possess dal mez magic» (1966, 49, n. 14), «tuornar» (1966, 60, n. 20), «gnir perseguità» (1966, 61, n. 21) etc. sun centralas eir ill'istorgia da *La Jürada*.
- 20 La remarcha da Hohl: «Ob einer behauptet, dass die Form alles ist, oder, dass die Sache alles ist, ist ganz dasselbe!» (1980, 76) es be üna varianta da quista maxima repetida in infinitas variantas.

Bibliografia

Litteratura primara

SEMADENI, JON: *La Jürada*, Tusan, Roth, 1967.

Litteratura secundara

BARNES, DJUNA PARIS: *Paris, Joyce, Paris*, Berlin, Wagenbach, 1988.

BARTHES, ROLAND: *Mythologies*, Paris, Seuil, 1957.

BEZZOLA, RETO RUDOLF: *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Cuir, LR, 1979.

CAMARTIN, ISO: *Rätoromanische Gegenwartsliteratur in Graubünden*, Mustèr, Desertina, 1976.

COHN, DORRIT: *La transparence intérieure. Modes de la représentation de la vie psychique dans le roman*, Paris, Seuil, 1981.

- FREUD, SIGMUND: *Der Traum (1916)*, in: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Bd. I., Frankfurt a.M., Fischer, 1969, 231-241.
- GENETTE, GÉRARD: *Nouveau discours du récit*, Paris, Seuil.
- HOHL, LUDWIG: *Das Wort fasst nicht jeden*, Frankfurt a. Main, Suhrkamp, 1980.
- HUBER, KONRAD: *Rätisches Namenbuch*, Bd. III, Teil II, Bern, Francke, 1986.
- JAKOBSON, ROMAN/POMORSKA, KRYSZYNA: *Poesie und Grammatik*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1982
- PROPP, VLADIMIR JA.: *Morfologia della fiaba*, Torino, Einaudi, 1966 (1928¹).
- RIFFATERRE, MICHEL: *La production du texte*, Paris, Seuil, 1979.
- USPENSKII, BORIS A.: *Poetik der Komposition. Struktur des künstlerischen Textes und Typologie der Kompositionsform*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1975.
- WEINRICH, HARALD: *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart, Kohlhammer, 1977.